

OSMANLI MEDRESELERİNİN SON DÖNEMİNDE HADİS ÖĞRETİMİ

*Salih KARACABEY**

ÖZET

Genel öğretim amaçlı medreseler ve hadis ilmi için özel bir düzenleme ile ihdas edilen dâru'l-hadisler, Osmanlı Devleti kurulmadan önce eğitim-öğretim kurumu olarak yerlerini almışlardı. Osmanlılarda ise yükselme devrinin sonuna kadar hem sayı hem de eğitim öğretim kalitesi bakımından hızlı bir gelişme göstermişlerdir. Ama duraklama devrinden sonraki gerilemeden bu kurumlar da nasiplerini almışlardır. Zaman içerisinde, bu kurumları yeniden yapılandırmak ve eğitim öğretimin kalitesini yükseltmek için çıkış yolları aranmış, köklü çözümler getirilmeye çalışılmıştır. Bu çabalarla çok köklü ve güzel projeler üretilmiştir ama devletin içinde bulunduğu durum, yapılan değişikliklerden ümit edilen sonuçları almaya imkan vermemiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, değişik amaçlarla kurulan meslek ve ihtisas medreseleri ile bazı mekteplerin müfredatlarında da hadis ve hadis usûlü derslerine yer verilmiştir. Medreseler örgün öğretim kurumu olarak faaliyete geçmeden önceki dönemde olduğu gibi, Osmanlı Devletinde de, içerisinde hadis öğretimi yapılan bir çok medrese ve daru'l-hadis'in yanında camilerde de hadis öğretimi devam etmiştir. Ancak bu faaliyetin, doğrudan halkın dîni bilgi ve kültür seviyesini yükseltmek amacıyla ve bu maksada uygun bir metot ve programla yürütülmemesi sebebiyle arzu edilen sonuca tam olarak ulaşamadığını söylemek mümkündür.

SUMMARY

Hadith Instruction in the Last Period of Ottoman Schools

* Yrd.Doç.Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde hadis öğretimi, örgün öğretim kurumu olan medreselerde yapıldığı gibi yaygın öğretimde kullanılan camilerde de devam etmekte idi. O dönemdeki uygulamaya bakarak hadis öğretimine ayrı bir önem verildiğini öne sürmek mümkündür. Çünkü genel programlı medreselerde hadis derslerine yer verildiği gibi, sadece hadis öğretimi amacıyla tesis edilen daru'l-hadisler de vardı. Hatta yükselme döneminde, öğretim kurumları arasında Süleymaniye Daru'l-hadisi, statü itibariyle yüksek öğretim kurumları arasında birinci sırayı işgal etmekte idi. Ancak Osmanlı Devleti'nde siyâsî açıdan kuruluş, yükselme, duraklama ve gerileme dönemleri yaşandığı gibi; eğitim-öğretim alanında da buna paralel bir seyir izlemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerilemesinin sebepleri arasında yöneticilerin yetersizliği, sistemin tıkanması, sosyolojik yapı ve yeniliklere ayak uydurulamaması gibi, burada detaylarına girilmeyecek pek çok şey sıralanabilir. Ama bütün bunların başında, eğitim-öğretim alanındaki duraklama ve gerilemenin önemli bir yerinin olduğunu görmezden gelmeye imkan yoktur. Üstelik eğitim-öğretimdeki bu gerileme sadece fen ve sosyal bilimler alanında değil, belki onlardan daha fazla din bilimleri alanında yaşanmakta idi. Çünkü, İslam Dini ilmi ve çalışmayı teşvik etmekte, cehaleti ve tembelliği şiddetle kınamaktadır. Devletin resmen kabul ettiği İslam dini, başka hiç bir din ya da felsefi sistemde olmadığı kadar, kişileri ve toplumu ilme yönlendirmeye çalışırken; bir toplum bilimsel gerilik içindeyse, o toplumu meydana getiren insanlar, öncelikle bilmesi gereken dînî değerlerini öğrenme ve anlama problemi yaşıyor demektir. Dolayısıyla, bilimsel anlamda geri kalışın sebepleri arasında, her şeyden önce din bilimleri alanında geri kalmışlığın birinci sırada yer aldığını söylemek yanlış olmaz.

Bu gerçeğin farkına varan bazı ilim çevreleri ve dönemin idarecileri, öğretim kurumlarını yeniden yapılandırarak tıkanmanın önünü açmak istemişler ve bu amaçla alternatif programlar hazırlanmış ve uygulamaya koymuşlardır. Geç kalmış olmakla beraber hayata geçirilen program gerçekten dikkat çekici ve değerlendirmeye layık bir açılmıdır. Programın detayları hakkında o dönemin resmî ve özel yayımlarında bilgi bulunabileceği gibi, eğitim tarihi alanında yazılan bazı eserlerde de görülebilir. Biz, bu program içerisinde yer alan hadis dersini değerlendirmeye çalışacağız.

1914 yılında medreselerin ıslahı amacıyla yapılan yeni programda hadis öğretimine genel program içerisinde iyi bir yer verildiği görülmektedir. Bu nedenle, daru'l-hadisler dışındaki medreselerde hadis öğretimi konusunu iki ayrı başlıkta işlememiz gerekmektedir. Bunlar da, 1914 Daru'l-hilafe

medreseleri öncesi medreselerde hadis öğretimi ve Daru'l-hilafe medreselerinde hadis öğretimidir.

I-MEDRESELERDE HADİS ÖĞRETİMİ

Osmanlılardan önce daru'l-hadisler dışında kalan medreselerde de hadis öğretimi yapılmakta idi. Hatta bazı medreselerde hadis kürsüleri kurulması âdet haline gelmişti. Necmüddîn el-Gayfî'nin ifadesine göre Baybars, tesis ettiği medresesinde hadis ilmine bir kürsü tahsis etmişti. Onun misâlini diğer medrese müessisleri de takip etmişlerdir.¹ Osmanlılarda da bu usûl takip edilmiştir. 1123/1711 Yılında İstanbul Üsküdar'da inşa edilen Ahmediye Medresesinin kitabesinde; “Okunsun ilmi din Fıkıh ve Ferâiz, Ehâdis-i Nebî Tefsîr-i Kur'an.”² ibaresi bulunmaktadır. Bu kitabeğe göre, medresenin programında hadis dersinin yer alması gerekir. Kaldı ki zikredilen tarihten önce inşa edilerek öğretime başlamış olan medreselerde de hadis tedris ediliyordu. *Meşâriku'l-Envar* isimli esere *Mebâriku'l-Ezhâr* adıyla şerh yazan İbn Melek, kendi yazdığı şerhini İzmir'in Tire ilçesinde medresede ders kitabı olarak okutmuştur.³

Osmanlı medreselerinin yaklaşık her kademesinde hadis öğretimine yer verildiği bazı ilim adamlarının biyografilerinden anlaşılmaktadır. Taşköprîzâde 933/1527 tarihinde, otuzlu bir medrese olan Hacı Hasan Medresesine tayin edilmiş,⁴ 936/1530 tarihine kadar hadisten *Mesâbih*'i iki kere okutmuştur.⁵ 936/1530 tarihinde, kırklı bir medrese olan Üsküp'deki İshak Paşa Medresesine tayin edilen Taşköprîzâde 942/1536 yılına kadar bu medresede *Mesâbih* ve *Meşârik*'in tamamını okutmuştur. 942/1536 tarihinde İstanbuldaki kırk akçeli Kalenderhane Medresesine tayin edilen Taşköprîzâde, 944/ 1547 yılında Mustafa Paşa Medresesine tayin olana kadar hadisten, *Mesâbih*'i başından Kitâbu'l-Büyu'ya kadar okuttu. Bundan sonra tayin edildiği hariç elli'li payesindeki Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne tayin edilince de, *Mesâbih*'i Kitabu'l-Buyu'dan sonuna kadar okuttu.

945/1539 yılında, dâhil elli'li payesindeki Edirne Üç Şerefeli Medreselerinden birine tayin edilen Taşköprîzâde, burada kaldığı beş ay içinde hadisten Buhârî'ye ait *Sahih*'in birinci cildini okuttu. 946/1539 yılında Sahn-ı Seman medreselerinden birine tayin edildi. Beş yıllık görev süresince hadisten *Buhârî'nin Sahih*'ini iki kere bitirdi. 951/1544 yılında terfian tayin

¹ Bkz. Okıç, Tayyib, Bazı hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler, İstanbul 1959, s.107.

² Konyalı, İbrahim Hakkı, Âbideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, İstanbul 1977, II, 287.

³ Cihan, Sadık, “Osmanlı Devrinde Türk Hadiscileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri, Risaleleri, ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeleler,” Atatürk Ü. İslâmî Bilimler Fakültesi Dergisi, Erzurum 1976. , Sy. 1, s.129.

⁴ Atâî'ye göre Hüseyinzâde Medresesi, Bkz. Atâî, Nev'izâde Atâullah b. Yahya, Hadikatü'l-Hakâyık fî Tekmileti'ş-Şakâyık, İstanbul, 1298, s.8.

⁵ Mecdî, Mehmed, Terceme-i Şakâyık, İstanbul, 1269. s.525.

edilerek bir yıl görev yaptığı altmışlı statüdeki Edirne Sultan Beyazid Medresesinde *Buhârî'nin Sahih*'inin üçte birini okuttu.

Bundan sonra Taşköprüzâde, 952/1545 yılında Bursa kadılığına tayin edildi. İki yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra azledildi. 954/1547 tarihinde ikinci defa sahn-ı seman müderrisliğine tayin edilen Taşköprüzâde ikinci tayininde hadisten *Buhârî'nin Sahih*'inin tamamını okuttu.⁶

Yukarıda görüldüğü gibi, mevcut öğretim kurumlarının her kademesinde okutulan hadis ilmi medrese programlarındaki ana derslerden biri idi. Hatta, bir dönemin en üst seviyede öğretim veren kurumlarından biri olan Sahn-ı Seman medreselerinde, tüm derslere başlangıç olarak okutulması ferman edilecek kadar devlet tarafından teşvik görmekte idi. Nitekim Fatih Sultan Mehmet, Sahn-ı Seman'ın vakfiyesine şu ifadeleri yazdırmıştır. "Her müderris kable'd-ders, *Mesâbîh* ve *Meşârik* veya *Buhârî* ve *Müslim*'den bir miktar Ahâdis-i Şerîfe nakledip bâdehu derse şuru' olunması ferman olundu."⁷ Bu fermana bağlı olarak derslerin başlangıcında bir miktar hadis okunup şerh edildikten sonra derse başlanmakta idi.⁸ Hadis derslerinin müfredat içindeki yeri bu kadarla sınırlı olmayıp, müstakil ders olarak da sahn-ı semanda okutuluyordu.⁹

Anadolu'da bulunan diğer medreselerde de hadis öğretimi yapılmıştır. Özellikle müstakil Dâru'l-Hadisleri bulunmayan şehirlerde hadis derslerinin, diğer medreselerin ders müfredat programları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Meşhur seyyah tarihçi Evliya Çelebi, Kayseri,¹⁰ Bitlis¹¹ ve Harput¹² gibi merkezlerde Daru'l-Hadis statüsünde bir medrese bulunmadığını ama hadis öğretiminin diğer medreselerde yapıldığını kaydetmektedir. Bu tespitlerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı medreselerinde öğretimin normal şekilde devam ettiği süre içerisinde hadis öğretimi, diğer derslerle beraber yapıla gelmiştir. Örneğin, XVIII. asır alimlerinden Derviş Ali İbn Muhammed (ö.1135/1732) Karahisar Medresesinde *Meşâriku'l-Envar* ve şerhlerini okutmuştur.¹³

İdârî yapı ve öğretim kalitesi bakımından bir dönem başarılı hizmetler verdiği bilinen medreseler, duraklama döneminden başlamak üzere Osmanlı'nın son dönemlerine kadar bozulmaya devam etmiştir. Bu duruma çare bulmanın lüzumuna inanan; hem ilmiye sınıfından hem de devlet

⁶ Meedî, Terceme-i Şakâyık, s.525-526; Atâî, Tekmiletü's-Şakâyık, s. 8-9.

⁷ Ünver, Süheyl, Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul, 1946., s.125.

⁸ Aynı Yer.

⁹ Hammer, Joseph Von, Devlet'i Osmaniyye Tarihi, (Çev. Atâ Bey); (I-VI) İstanbul, 1332, III,233; Tursun Bey, Târih-i Ebu'l-Feth, (Fatih'in Tarihi, Sadeleştiren, ahmet TEZBAŞAR), Tercüman 1001 temel eser, s. 61.

¹⁰ Evliya Çelebi, Seyahatname, (I-X), İstanbul, 1314-1938, III,179.

¹¹ Aynı Eser, IV,91.

¹² Aynı eser, III,218.

¹³ Cihan, Sadık, Aqm. S.129.

bürokrasisinden bazı kimselerin, kötüye gidişi durdurmak ve iyiye çevirmek için bazı ciddi çalışmalar yaptıklarına şahit olunmaktadır.

Bu çerçevede zaman zaman çıkarılan, ıslaha yönelik nizamnamelerle¹⁴, bozulan medrese düzeni düzeltilmeye çalışılmıştır. Nihayet medreselerde ilk köklü ıslahat sayılan yeni bir program 1328/1910'da çıkarılmıştır¹⁵. Bu programa göre medreselerin tahsil müddeti on iki yıl olarak belirlenmiştir. Müfredat programları içerisinde hadis dersi VIII. sınıfta başlatılmakta idi¹⁶.

Sene:(Sınıf),	Hadis,	Hadis Usûlü,
VIII.	Meşâriku'l-Envâr	Usûl-i hadis,
IX.	Meşâriku'l-Envâr	Usûl-i hadis,
X.	Meşâriku'l-Envâr	Usûl-i hadis,
XI.	Buhârî veya Müslim,	Usûl-i Hadis,
XII.	Buhârî veya Müslim,	Usûl-i Hadis ¹⁷ .

Usûl-i hadisten hangi kitabın takip edileceği belirtilmiyor ancak, telif edilen kitaplar arasında hadîsten Meşâriku'l-Envâr usûlden de Elfiye-i İbnu's-Salah¹⁸ olduğuna¹⁹ göre hadis usûlünden "Elfiye"nin takip edildiğini anlamak mümkündür.

1914 Yılında kurulan yeni medrese düzenine kadar bu programın geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte medreseler tüzük ve program yönüyle büyük değişikliklere uğramıştır.

II-DÂRU'L-HİLÂFE MEDRESELERİNDE HADİS ÖĞRETİMİ

Medreselerin, Osmanlıların yükselme devrinden sonra devam eden asırlarda eski ilmî fonksiyonunu kaybettiği, gerek ilmî gerekse idârî yönden bozulduğu gerçeğini kabul etmemiz gerekmektedir.²⁰ Zaman içerisinde ıslaha yönelik çalışmaların da medreseleri ilk durumuna getirebildiğini söylemek

¹⁴ Bkz. Atay, "medreselerin ıslahatı" AÜİFD, Ankara, 1981, XXV, 1-14.

¹⁵ -Karşılaştır. Sarıkaya, Yaşar, Medreseler ve Modernleşme, İz Yay. İstanbul 1997, s.127

¹⁶ Bkz. Beyanu'l-Hak, İstanbul 1328/1910; III,1285-1288, 1303.

¹⁷ -Programdaki diğer dersler ve ayrıntılar için bkz. Sarıkaya, Age, s.130-133.

¹⁸ Elfiye, İrâkî tarafından, İbnu's-Salah'ın "Mukaddime fi Uşûmi'l Hadis" isimli eserinin özlenerik manzum türde yazılmasından meydana getirilen eserin adıdır.

¹⁹ Bkz. Beyanu'l-hak, İstanbul, 1326, sayı, XIII., s.276.

²⁰ Medreselerde bozulma ve sebepleri konusunda eski-yeni birçok şeyler yazılmıştır. Bkz. Râşid Efendi, Râşid Tarihi, İstanbul, 1282, II,361; Atay, "Medreselerin Gerilemesi" AÜİFD., XXIV., 25-41.

mümkün değildir.²¹ Konuyla ilgilenen birçok kesim, medreselerin islâhına katkıda bulunacağını düşündüğü için çeşitli öneriler sunmuş,²² bunlara dayalı olarak taslak planlar yapılmıştı. Nihayet medreselerde ilk resmî islâhat 30 Ocak 1910 (3 Safer 1328)'da yapılmış ve merasimle yürürlüğe konmuştu.²³ Bu programın müfredatında yer alan hadis dersleri yukarıda açıklanmıştır.

Medreselerde islahat yapabilmek için, öncelikle bu kurumlarda görev yapacak öğretim elemanlarının ilmî seviyesinin yeterli hale getirilmesine birinci öncelik verilerek; 1 Eylül 1914'de Dâru'l-Hilâfe Medreseleri yürürlüğe girmeden önce, medrese üstü tahsil verecek olan "Medresetü'l-Mütehassisin" açılmasına karar verilmiş ancak bu kurum öğretime başlayamamıştır.²⁴

Medreselerdeki asıl islahat Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi zamanında başlatılmış ve yeni sistemde kurulan öğretim kurumunun adına Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi denilmiştir.²⁵ Öğretim süresi on iki yıl olup 4+4+4 olmak üzere üç aşamalı olarak uygulanması öngörülmüştü.²⁶ Bu üç

²¹ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı, T.T.K.Yay. Ankara, 1965, s.254.

²² Bkz. Cemiyet-i Müderrisin Nizamnâme-i Esâsisi Beyannamesi, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1337, s.13, B. Y. Ve E. B. eserler kütüphanesi. Nr.5383. ; Fatih Mehmed, "İslâhî Medâris" Beyânı'l-hak, 25 Zilhicce 1326, aded 16, s.360-361; İlhamî, "Medreselerin Islâhı", Sırâtı Müstakim, İstanbul 1326, C.II. aded 49, s.368. ; Talebe-i Ulûmdan Akşehirli Hâşim, "İslâh-ı Medâris ve Esbâb-ı İnhîtâtımız." Sebîlü'r-Reşad, İstanbul 1331, C.X, s.321. ; Talebe-i Ulûmdan Ödemişli Feyzi, "medreselerin Islâhı", Sebîlü'r-Reşad, Şevval, 1330, c. IX, s.89.

²³ Fâtihite Tophane Medresesinde yapılan törene, Ders Vekili Hâlis Efendi, Şeyhü'l-İslâm Hüseyin Hüsnü Efendi, Âyân reisi Said Paşa, Meslisi Mebusân Reis-i Sânisî Mustafa Âsım, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, vs. gibi üst düzey yetkililer katılmışlardı. Bkz. Atay, "1914 de Medrese Düzeni" İİED. Ankara, 1982, C. V, s. 40.

²⁴ Bkz. Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, (I-V), İstanbul, 1977, I,127.

²⁵ İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin birinci maddesinde "Merkez-i Saltanat-ı Seniyyede'ki Medâris-i İlmîyye'den mezbur bir numaralı cedvelde bulunan Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi nâmiyle bir medrese itibar edilmiştir. Şu kadar ki iş bu cedvelde icabına göre Medârisin vüsati ve memuriyeti nazara alınmak suretiyle tarafı Meşihatten ta'dilati icra olunabilir.

²⁶ Bu hüküm merkeze ait kısmın ikinci maddesinde yer almıştır. Mad.2- Daru'l hilâfeti'l-Âliye Medresesi Tâli Kısmı Evvel, Tâli Kısmı Sâni ve Âli olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Her kısmın müddeti tedrisiyyesi dört senedir. Her kısım dörder sınıf ve her sınıf dörder şubeyi muhtevîdir. Bu medrese ile ilgili diğer maddeler de şöyle:

Mad.3- Tâli kısımlara 2080 talebe kabul edilir. Sınıflar 260'şar ve şubeler 65'şer talebeden teşekkül eder.

Mad.4- Kısmı Âliye 800 talebe kabul edilir Sınıflar 200'er şubeler 50'şer kişiden teşekkül eder.

Mad.5- Daru'l- Hilâfeti'l-Âliye Medresesinin her kısmında birer Müdîr-i Umûmî, sınıf ve şubelerde ise birer müdür bulunur. Şube müdürleri sınıf müdürlerine sınıf müdürleri Müdîr-i Umûmîlere bunlar da Ders Vekâletine bağlıdır.

Mad.6- Daru'l Hilâfeti'l-Âliye Medresesinde okunacak dersler işbu nizamnâme müzeyyel cedvelde muharrerdir.

Mad.7- İşbu cedvelde tevfiân veya tebdîlen icrasına lüzum görülecek ta'dilat, Ders Vekaletinin tahtı riyasetinde, âzasi medrese müdür ve muallimlerinden olarak, Makâm-ı Meşihat tarafından seçilip tayin olunacak en az otuz kişiden oluşan özel bir heyet tarafından ifâ olunur. Bkz. Cerîde'î İlmîye, Islâhı Medaris Nizamnamesi Nushai Fevkalade, 27 Eylül 1330 s. 249-250.

kademeli tahsilin üzerinde bir de Medresetü'l-Mütehassısın açılmasına karar verilmiş ve "İslahı Medâris Nizamnâmesi" içerisinde yer almıştır.²⁷

Bu nizamnameye göre kurulan Daru'l- Hilafeti'l-âliye Medresesi Muharrem 1333 (1914) tarihinde öğretime başlamıştır. "Tâfî Kısım-ı Evvel'in" programında din öğretimine farklı dersler adı altında yer verilmiştir ama hadıs dersi yer almamaktadır.²⁸ Bunun bir derece üstünde ve program itibariyle İmam Hatip Liselerine denk sayılabilecek durumdaki Tâfî Kısım-ı Sâni'nin müfredatında ise hadıs dersleri şöyledir:

a-Tâfî Kısım-ı Sâni²⁹

Dersler	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf	IV. Sınıf
Hadis	2	2

On iki yıllık Daru'l-Hilafeti'l-âliye Medresesi'nin bugünkü fakülteler karşılığında olan "Kısım-ı Âfî"sinin müfredat programında ise hadıs dersinin dağılımı şöyle:

²⁷ İslahı Medaris Nizamnâmesinin Medresetü'l-Mütehassısın ile ilgili olan maddeleri şöyle:
Mad.19- Daru'l Hilâfeti'l-Âliye Medresesinin ilim ve fûnunda müteahassis yetiştirmek ve müddeti tedrisiyyesi iki seneden ibaret olmak üzere medresenin kısmı Âli'si fevkünde "Medresetü'l - Müteahassisın" namıyla bir kısmı mahsûsu vardır. Bu kısım mevzûâat'ı ulûma göre şubâtü adideyi ihtiva edecek ve makâm-ı Meşihatça lüzum görülen şubeler peyder pey küşâd olunacaktır.

Mad.20- Sınıflar kırkar kişiden teşekkül edecek olan Medresetü'l-Mütehassısın'ın bir Müdür-i Umûmîsi vardır. Medresetü'l- Müteahassın'ın sûreti İdaresi tâlimatnâme ile tâyin edilir.

Mad.21- Medresetü'l- Müteahassısine Medrese-i Âliye'den icazet alan veya medresenin bütün sınıflarına ait imtihanları madde-i sabıkada muayyen tarzda vererek Medrese-i Âliye derecesini ihraz eyleyen zevat kabul olunur. (Kontenjandan) Fazla müracaat olmaşı halinde imtihan açılır. Müsabaka imtihanı tahrîrî (yazılı) ve şifâhî (sözlü) olarak Ders Vekâletinin taht-ı riyasetinde Makâm-ı Meşihat'ca seçilecek heyeti mahsusa-ı imtihaniyye (imtihan komisyonu) huzurunda icra olunur.

Mad.22- Bu nizamnamede tayin edilen kararlara muhalif hüküm ve kararlara mülğadır.

Mad.23- İşbu nizamname yayımlandığından itibaren yürürlüğe girer.

Mad.24- İşbu nizamnamenin hükümlerinin icrasına Makâm-ı Meşihat ve Evkaf Nazırı memurdur. Bkz. Ceride-i İlmiye, İslahı Medaris Nizamnâmesi Nüsha-i Fevkalâdesi , s. 251-252;

İlmiye Sahnemesi, s. 659-660.

²⁸ İlmiye Sahnemesi, s. 664-665.

²⁹ Aynı yer.

b-Kısm-ı Âlî³⁰

Dersler	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf	IV. Sınıf
Tefsir	3	3	3	3
Hadis	3	3	3	3
Hadis Usûlü	2	-	-	-
Fıkıh	4	4	4	4
Ferâiz	-	2	-	-
Usûl-i Fıkıh	4	4	4	4
İlm-i Kelam	2	2	2	2
Felsefe	2	2	2	2
İlm-i Terbiye	2	-	-	-
Hikmet-i teşrî	-	-	2	2
Hukuk ve kavânîn	-	2	2	2
Edebiyât-ı Arabiyye	2	2	2	2

Bu program bir yıl uygulamadan elde edilen tecrübe sonunda, nizamnâmenin VII. maddesi uyarınca otuz beş kişilik heyet toplanmış ve Tâlî ve Âlî kısımlarının programlarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Yeni düzenlemede hadis dersi Tâlî Kısmı Evvel'den başlatılmıştır.

c-Tâlî Kısm-ı Evvel³¹

Dersler	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III	Sınıf IV
Hadis (Ahlak ve İctimâiyata Dair)	-	-	1	1

d-Tâlî Kısm-ı Sâni³²

Dersler	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III	Sınıf IV
Hadis (Ahlak ve İctimâiyata Dair)	2	2	-	-

e-Kısm-ı Âlî

Osman Ergin'in verdiği programa göre bu bölümün Hadis dersinde bir değişiklik olmamıştır.³³ Ancak Hüseyin Atay'ın verdiği programda³⁴, birinci sınıftaki hadis usûlü dersinin bütün sınıflara dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

1914'de çıkan nizamnâmede talebelerin mezuniyetleri ile ilgili olan XIII. maddesinde "Tâlî" kısımlardan mezun olacaklara "şehadetname", Âlî kısımdan mezun olacaklara da "icazetname" verileceği hükme bağlanmıştır.³⁵

³⁰ Aynı eser, s. 666.

³¹ Ergin, Türk Maarif Tarihi, C. I/127.

³² Aynı yer.

³³ Aynı eser, c.I/128.

³⁴ Atay, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İstanbul, 1983, s. 266.

³⁵ İslahî Medâris Nizamnamesinin talebelerle ilgili olan XIII. maddesi şöyle: "Darü'l-Hilafeti'l-Âliyye Medresesinin, Tâliyye talebesine dörder senelik kısımlar için ŞEHADETNAME, Âliyye talebesine İCAZETNAME verilir. Bunlardan her birinin füyûzâtı ayrıca bir nizamnâme ile tayin olunacaktır. İCAZETNAME talebenin "Tâlî ve Âlî" kısımlarda ders aldığı zevat ile bunların bercehî teselsül

III-MEDRESETÜ'L-MÜTEHASSİSİNDE HADİS ÖĞRETİMİ:

İslâh-ı Medaris Nizamnâmesi içerisinde yer alan ve nizamnamenin ilgili maddeleri gereği adına “Medresetü'l-Mütehassîsîn” denilen ihtisas medreseleri üç şubeye ayrılmıştı. Bu şubeler:

I-Tefsir ve Hadis Şubesi;

II-Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh Şubesi

III-Kelam, Tasavvuf ve Felsefe (Hikmet) Şubesi.

İhtisasa yönelik bir program olduğundan hadis dersleri, sadece “Tefsir ve Hadis” şubesi müfredatında yer almaktadır.

TEFSİR ve HADİS ŞUBESİ DERS PROGRAMI³⁶

Dersler	Sınıflar: I. II.	Müderrisler.
İlm-i Nâsîh ve Mensuh	1 1	Arapgirli Hüseyin Avni Efendi.
İlm-i Esbâb-ı Tenzil	1 -	Üsküdarlı Salih Nazım Efendi
Usûl-i Tefsir	1 1	Debrelî Vildan Faik Efendi
Tabakâtu'l-Kurrâve'l-Müfessirîn	2 3	Filibeli Ahmed Cevded Efendi
Tefsîr (Umûmî)	6 6	Kırkkiliseli Atıf Efendi
Nakd-i Rical	2 2	Ayaşlızâde Refik Efendi
Hadis	6 6	Demirhisarlı Abdulvehhab Efendi
Mevzûât	2 2	Tirnovalı Muhammed Hilmi

Daha sonraki program çalışmalarında, bu şubenin derslerinde herhangi bir değişiklik yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu program, Musa Kazım Efendi'nin Şeyhülislamlık makamına getirilmesine kadar uygulanmıştır. Bundan sonra medreseler hakkında yeni bir kanun çıkarılmış ve bu kanunla çeşitli değişiklikler getirilmiştir.³⁷ Bunlar;

- Lafız ve isim değişiklikleri,
- Esas ilgilendiren değişiklikler.

müderrislerinin isimlerini ihtiva eder ve Ders Vekâletince tetkik edildikten sonra Makâm-ı Meşihattan tasdik edilir. İCAZETNAME alanlar müderrislik unvanını İstanbul ruusu humayununa nail olurlar. Bkz. Ceride-i İlmiye, İslahı Medaris Nizamnamesi Nusha-ı Fevkaladesi, s. 249-52.

³⁶ Ceride-i İlmiye, Şaban 1333, İkinci sene, aded, XIV, s.88-90; Aded, XV, s.143.

³⁷ Bu kanunun ilgili maddeleri için Bkz. Ceride-i İlmiye, Üçüncü sene aded, 31, s. 877-880. Cemadei'l-Ülâ, İstanbul, 1335.

Lafız ve isim değişikliklerinde tekrar eskiye dönüş gözlenmektedir. Nitekim; Tâlî Kısmı Evvel'in adı İptidâi Hariç, Tâlî Kısm-ı Sâni'nin adı İptidâi Dahil, Kısm-ı Âli'nin adı Sahn ve Medresetü'l-Mütehassisin'in adı da Süleymaniye olarak değiştirilmiştir.

Esasta olan değişiklikler ise, tüm bölümlerin öğretim süreleri birer yıl indirilerek üç yıl olarak kararlaştırılmıştır. İhtisas kısmı olan Süleymaniye'nin ise öğretim süresi iki yıldan üç yıla çıkarılmıştır. Ayrıca icâzetnâme usûlü de değiştirilmiştir.³⁸ Ayrıca önemli bir karar daha alınarak Taşra Medreseleri de Şeyhülislamlık makamına bağlanmıştır.

Bu medreselerin İptidâi Hariç ve Dâhiline İhzârî sınıflar ilave edilmiştir. İhzârî sınıfların ders programında hadis yer almadığından³⁹ Hadis derslerine İptidâi hariç (Tâlî Kısmı Evvel) kademesinde de yer verilmemiş,⁴⁰ İptida-i Dâhil de ise aşağıda görüldüğü gibi her sınıfta birer ders saati olarak programlanmıştır.

İptidâ-i Dâhil (Tâlî Kısm-ı Sâni)⁴¹

Dersler	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III
Hadis	1	1	1

Her sınıfta birer saat olarak tertip edilmiştir. Kısmı Âli yani Sahn da ise;

Sahn (Kısm-ı Âli)⁴²

Dersler	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III
Hadis	2	1	1

Medresetü'l-Mütehassisine mukabil olarak açılan ve ihtisas medresesi hüviyetindeki Süleymaniye Medresesi'nin "Tefsir ve Hadis" şubesinde ise hadis dersleri;

³⁸ -Bkz. Ceride-i İlmiyye, Üçüncü sene aded 26, Şaban, 1334, s.633.

³⁹ -Bkz. Ergin, Türk Maarif Tarihi, C. I/130.

⁴⁰ -Bkz. Daru'l-Hilafe Medreseleri Ders Cedvelleri ve Müfredat Programı, Ankara, 1342. S.9.

⁴¹ -Aynı eser, s.10; Ergin, Age, C,I,130.

⁴² -Aynı eser, s.11; Ergin, aynı Yer.

Süleymâniye Tefsir ve Hadis Şubesi Ders Programı:⁴³

Dersler	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III.
Tefsir (İlm-i Edyan) ⁴⁴	6	6	6
Hadis (İslam Tarihi) ⁴⁵	6	6	6
Usûl-i hadis ve Nakd-i Rical	2	2	2
Tabakâtu'l-Kurrâ ve'l-Müfessirîn	2	2	2

Bu programın, medreselerin kapatılmasına⁴⁶ kadar yürürlükte olduğu anlaşılmaktadır, çünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan Medaris-i İlmiye Nizamnamesi'nin birinci maddesinde şöyle denilmektedir:

Madde 1. Medreseler iki nevidir. Biri Dâru'l-Hilâfe medreseleri diğeri medâris-i atıka'nın ıslahından hasıl Medâris-i İlmiyye'dir. ...⁴⁷

Ayrıca Dâru'l-Hilâfe medreseleri müfredat ve ders programları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Umûr-ı Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti tarafından tekrar düzenlenmiştir. bu programda, her ders gibi, hadis derslerinin de nasıl okutulacağına ve hangi kitapların takip edileceğine dair bir de talimatnâme yer almaktadır. Konuyla doğrudan ilgili olması sebebiyle bilinmesinde fayda mülâhaza edilmektedir.

Tâli Kısım-ı Sâni (İptidâ-i Dâhil) ve Kısım-ı Âli (Sahn)de Hadisin Nasıl Tedris Edileceğine Dair Talimat:

a) Tâli Kısım-ı Sâni'nin (İptidâ-i Dâhil)

Bu bölümün her üç sınıfında birer saatden ibaret olan hadis dersinde en ziyade ahlâkî ve içtimâî hadisler seçilecektir. Bu konuda bir kitap tab edilmek üzeredir. *Birgivi'nin Usûl-i Hadis'i*⁴⁸ de gösterilecektir.

b) Hadisi Şerif Tedrisinde Ehemmiyet Verilecek Noktalar:

Hadis seçimi ve öğretiminde şu noktalara ehemmiyet verilmelidir.

1. Hükmü yalnız zaman-ı saâdete mahsus olmayıp umûmî olan ehâdis-i şerif seçilmelidir.

2. Müslümanlar arasına tefrika düşürmek maksadıyla vaddâin (Hadis uyduranlar) tarafından ortaya atılan bilcümle mevzû hadislerin "meselâ şia ve mutezile hakkına rivayet edilen hadisler gibi" zikrinden içtinab edilmelidir.

⁴³ -Dâru'l-Hilâfe Medreseleri Ders Cedvelleri ve Müfredat Programı, s.13.

⁴⁴ -Birinci sınıfla Tefsire mukaddime olarak okutulacaktır. Bkz. Aynı yer

⁴⁵ -Birinci sınıfla hadise mukaddime olarak okutulacaktır. Bkz. Aynı Yer.

⁴⁶ -Medreseler 1924 te kapatılmıştı. Bkz. Ergin, Age, I,136.

⁴⁷ -Bkz. Sebülürreşad, C.XIX, s.135, 12 Ramazan 1339.

⁴⁸ -Eserin yazma ve basma nüshaları mevcuttur. Bkz. Cihan Sadık, Agm. S.130.

3. Muahharan şeref sudur eden hadisler ile ahkam ve talimatı mensuh olan ehâdisin beyanından sarf-ı nazar olunmalıdır.

4. Ahlak ve âdâba dair olan hadislerin bu hususta esas ve umde olmaları ile iktifa ve meselâ “Ekli lahmin keyfiyeti, tarz-ı telbis, fark-ı ş’ar, ... gibi” hadislerin rivayetinden tasaddî edilmelidir. (etin nasıl yenileceği, giyim şekli ve taranırken saçın ayrılmasını ... ilgilendiren hadisler okutulmamalıdır).

5. Ahkama dair rivayet olunan hadislerin yalnız sahih veya hasen kısmını zikretmek caizdir. Âdab, ahlak ve hikmete dair olanlara gelince; neşri fazilet ve reziletten tathire yarayan bilcümle merviyât gerçi makbul ise de, müderrislerin, sıhhat ve za’f itibariyle hadisin derecesini beyan etmesi bittabî emr-i müstahsendir.

6. Müderris, talebeye takrir edeceği Ehâdis-i Nebeviyyeyi, şâhidi bulunduğu ictimâî, siyâsî ve edebî ahvâli, hadise tatbik ve şuûn-i mezkûre-i sünen-i Nebeviyye’nin talimatıyla bi’l-mukayese, Sünen-i Muhammediyye’nin müstemil olduğu hükümce esrârı ve mesâlihi beyan etmelidir.

7. Hadis mualliminin tedris edeceği ehâdis’in gayesi, Hatemü’l-enbiya Efendimiz Hazretleri’nin muttasıf bulunduğu mekârim-i ahlak ve âdâb-ı seniyye ile Müslümanların te’dib ve tehzîbi ahlâkına matuf olmalıdır.

8. Sünen-i Nebeviyye’nin istihdaf ettiği esâsât-ı İslâmiyye ve ümraniyyeyi beyan ederek Resûl-i Muhterem’in; ümmetini terakkîye, ilim ve irfana nasıl tahrîz (teşvik) ve teşrî eylediği, ahkâm-ı seniyyesiyle dâreynde saadeti ümmeti ne sûretle temin buyurdıklarını her fırsattan bi’l-istifâde birer birer anlatılmalıdır.⁴⁹

Kısm-ı Âlî’de yani Sahn’da okutulacak hadis dersleri için de şöyle denilmektedir:

c) Kısm-ı Âlî (Sahn) Medresesinde Okunacak Hadis dersleri:

Ders kitabı olarak “*Bülûğu’l-meram fi ehâdisi’l-ahkâm*” isimli eser⁵⁰ takip edilecektir. Eser bulunamadığı takdirde “*Meşârik’ı şerif*” takip olunur.

“Hadis muallimleri, hadis’in usûlü tedrisi hakkındaki “hadis’in Nasıl Tedrîs Edileceğine Dair Talimat” başlıklı izâhâtı mukaddimeye dikkat edeceklerdir.”⁵¹

⁴⁹ -TBMM Hükümeti Umûru Şer’iyye ve Evkâf vekâleti Tedrisat Müdüriyeti Umûmîsi; Dâru’l-Hilâfe Medreseleri Ders Cedvelleri ve Müfredat Programı, Ankara, Rebîulevvel, 1342, s. 59-61.

⁵⁰ -Eser Meşhur hadis âlimlerinden İbn Hacer Askalânî’nindir. Bu eseri Mağrip Ulemasından “Şerefüddin Hüseyin İbn Muhammed el-Mağribî,” el-Bedru’t-tamam adıyla şerhetmiştir. Bu uzun şerhi Yemen ulemâsından “Muhammed İbn İsmail es-San’ânî” kısaltmak ve tarafından bazı mütalalar eklemek suretiyle “Sübülü’s-selam şerh’i Bülûğu’l-meram” adıyla şerhetmiştir. San’ânî’nin bu şerhinin bazı yerlerini kısaltıp birtakım ilaveler yaparak Hasan Han, “el-Fethu’l-allâm li şerhi Bülûğu’l-meram” adını vermiştir. Ahmed DAVUDOĞLU ise, “Sübülü’s-selam’ı” esas alarak yeniden şerh ve Türkçeye Tercüme etmiş ve adını “Selâmet Yolları” koymuştur.bkz. Davudoğlu, Ahmet, Selâmet Yolları, İstanbul, tarih yok, III. Baskı, Sönmez Neşriyat, Mukaddime. C.I, s. H.

⁵¹ -Dâru’l-Hilâfe Medreseleri Ders Cetvelleri, s.88.

Osmanlı medreselerinin devamı niteliğinde olup, din öğretimi için planlanan her kurumun müfredat programında hadis derslerine yer verildiği görülmektedir. Çünkü hadis, yüksek din tahsilinin temel derslerinden biridir. Programları incelendiğinde hadis dersinin kredi saati itibariyle önemli bir yoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür.

IV- DİĞER MEDRESE ve MEKTEPLERDE HADİS ÖĞRETİMİ

Bu başlık altında, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, değişik amaçlarla kurulan meslek ve ihtisas medreseleri ile bazı mekteplerdeki hadis öğretimi konusuna kısaca temas edilecektir. Öğretime başlama tarihi eskilere dayanan Enderun Mektebi bunlardan biridir.

a) Enderun Mektebinde Hadis Öğretimi:

Tarihçi, Tayyazâde Ahmet Atâ şöyle demektedir: “Salı günleri resmî hoca efendiler koğuşları teşrif buyurur ve taamlar tenevvül olunur. Badehu *Buhâri-i şerif* dersleri okunurdu.⁵² Bu ifadeden anlaşıldığına göre, Enderun'da her hafta Salı günü programlı olarak görevli hocaların katılımıyla Buhari okunurdu. Bu kurumda hadis öğretiminin ciddiye alındığını söylemek mümkündür. Nitekim tefsir ve hadis alanında yetişen ilim adamları⁵³ dahil olmak üzere, Enderun Mektebinden dînî ve hukûkî sahada birçok ilim adamının yetiştiğine işaret edilmektedir.⁵⁴

a) Medresetü'l-Vâizîn'de Hadis Dersleri:

22 Rebiulevvel 1332 / 6 Şubat 1329 (19 Şubat 1914) tarihinde çıkarılan bir nizamname ile açılan Medresetü'l-Vâizîn medrese üstü tahsil veren bir müessesese durumundaydı. Kuruluş amacı nizamnamenin birinci maddesinde şu şekilde belirtiliyordu.

Madde 1. Ahkâm-ı Âliyye-i Kur'aniye ve Sünen-i Seniyye-i Nebeviyye dairesinde Mekârim-i ahlâkiyye ve Dîn-i Mübînî İslâm'ın terakkiyatı medeniyyeye hâdim, hikem-i celîle ve mevâiz-i hasene-i ictimâiyyesini neşr ve tâmin edecek erbâb-ı irşâd ve duât yetiştirmek maksadıyla Evkâfî Humayun Nezâreti, Müessesâtı İlmiyye Müdüriyeti'ne merbut olmak üzere, “Medresetü'l-Vâizîn” namıyla bir Dâru'l-Ulûm-i Âliyye tesis edilmiştir.⁵⁵

⁵² -Atâ, Tayyazâde Ahmed, Tarihi Atâ, (I-VI), İstanbul, 1291, C. I/145.

⁵³ -Ergin, Türk Maarif Tarihi, C. I/17.

⁵⁴ -Atâ, Age. C. I/148.

⁵⁵ -Ceride-i İlmiyye, I. Sene, Aded 9, s.573. Rebiulevvel 1333.

Medrese'nin kuruluş ve idaresi ile ilgili diğer hususları burada zikretmeksizin ders programı içerisinde yer alan hadis derslerine işaret etmekle yetineceğiz. Tahsil müddeti dört yıl olan medresenin her sınıfındaki dersler içerisinde hadis ve Usûl-i hadis yer almaktadır.⁵⁶

Program itibariyle fevkalade denilebilecek kadar mükemmel olan bu medrese fazla yaşamamış sonunda kapatılarak "Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ" ile birleştirilmek suretiyle "Medresetü'l-İrşad" adıyla yeni bir medrese olarak açılmıştır.⁵⁷

a) Medresetü'l-İrşad'da Hadis Dersleri

Evvelce Evkâf-ı Humayun nezareti tarafından idare edilen Medresetü'l-Vâizin ile Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ, Medresetü'l-İrşad adı altında tevhid edilerek Daru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'ye bağlanmıştır.⁵⁸

Yeni kurulan Medresetü'l-İrşad'da vaizler ve imam hatipler şubesi adı altında iki şube bulunmaktadır. Program olarak birbirinden farklı dersler okutulan her iki şubede de hadis dersleri ortak olarak bulunmaktadır.⁵⁹

a) Taşra Medreselerinde Hadis Dersleri;

Şeyhülislam Musa Kazım Efendi zamanında çıkartılan nizamnamenin beşinci maddesine göre;

Madde 5- Taşra Medarisinin derecât-ı mezkûre üzre tertip ve tanzimi makâm-ı meşihate aittir.⁶⁰

Vilayet-i Osmaniyye'de bulunan medreselerin İstanbul dışında kalan taşra medreseleri ki ; Bursa, Eskişehir, Uşak, Manisa, Tire, Ödemiş, Konya, Kayseri, Karahisar, Amasya, Harput, Kastamonu ve Edirne gibi vilayetlerde bulunan medreseler Makam-ı Meşihata bağlanarak beş yıllık bir tedris programı tertip edilmiştir.⁶¹ Bu programın uygulanıp uygulanmadığını tespit etmek mümkün olmadı. Ancak, İlmiye Salnamesi ve Ceride-i İlmiye de bunların ders programlarını buluyoruz. Bu programa göre hadis dersleri:

Ders	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III	Sınıf IV	Sınıf V.
Hadis	-	-	-	2	2

şeklinde yer almaktadır.⁶²

⁵⁶ -Ergin, Age, C.I/160.

⁵⁷ -Ceride-i İlmiyye, 5. Sene, aded, 51, s.659. Rebiulevvel, 1338.

⁵⁸ -Ceride-i İlmiyye, Aynı Yer.; Ergin, age, c. I/164.

⁵⁹ - Ceride-i İlmiyye, 5. Sene, aded, 51, s.659-660; Rebiulevvel, 1338.

⁶⁰ - Ceride-i İlmiyye, 3. Sene, aded, 31, s.877. Cemadelülâ, 1335.

⁶¹ - Ceride-i İlmiyye, 2. Sene, aded, 17, s.217.Zilkade, 1333.

⁶² -İlmiye Salnamesi, s. 668.

a) Selahaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyyesinde Hadis Dersleri

İlmiye Salnamesinde adı geçen külliye adı altında bir ders programı verilmektedir. Ancak bu medreseye ait bir nizamname verilmemiştir. Medresenin amacının Osmanlılara bağlı Arap Ülkelerindeki öğrencilerin öğretimine yardımcı olmaz üzere kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. On yıllık bir tahsil süresini kapsayan programda hadis dersleri şu şekilde yer almaktadır.⁶³

Selahaddin Eyyûbî Külliyesi Ders Cetveli İçinde Hadis:

Ders	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III	Sınıf IV	Sınıf V	Sınıf VI	Sınıf VII	Sınıf VIII	Sınıf IX	Sınıf X
Hadis	-	-	-	3	2	2	2	2	2	2

a) Dâru'l-Fünûn'un Ulûm-i Dîniyye Şubesinde Hadis Dersleri:

Hükümetçe kurulan Dâru'l-fünun'un bir şubesi olmak üzere Ulûm-i Âliyye-i Dîniyye Şubesi açılmıştı. Tahsil süresi dört yıl olup, her yıl otuz talebe kabul edilen şubenin ders programında hadis dersleri şu şekilde yer almaktaydı.

Ulûm'i Âliyye'i Dîniyye Şubesi⁶⁴

Dersler	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III	Sınıf IV
Tefsir	3	3	3	3
Hadis (Usûl-i Hadis İle Beraber)	2	2	2	2
Fıkıh	2	2	2	2
Usûl-i Fıkıh	2	2	2	2
Kelam	2	2	2	2
Tarih	2	1	1	1

Bu program 8 Nisan 1328 tarihine kadar uygulanmış bu tarihte çıkan bir nizamname ile yeniden düzenlenmişti. Yeni programa göre hadis dersi her sınıfta sekiz şuhur-i dersiyeye olarak kabul edilmişti.⁶⁵

a) Medrese-i İlmiyede Hadis Dersleri;

Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen sona erip Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra, Osmanlılar'ın ıslah ederek meydana getirdiği Dâru'l-hilâfe medreselerini ibka etmekle beraber bunun dışındaki

⁶³ - İlmiye Salnamesi, s. 670.

⁶⁴ -Salname-i Nezaret'i Maarifi Umûmisi, İstanbul, 1321, s.66.

⁶⁵ -Ergin, Age. C.I/125.

medreseleri medâris-i ilmiye adı altında yeniden düzenledi ve bu maksatla meclisten bir de nizamname çıkarıldı. Nizamnamenin ilgili birkaç maddesi şöyle:

Madde 1. Medreseler iki nevidir. Biri Dâru`l-Hilafe medreseleri diğeri de Medâris-i Atîka'nın ıslahından hasıl medâris-i ilmiyedir.

Madde 2. Medâris-i İlmiye dahi Dâru`l-hilafe medreseleri gibi Şeriyye Vekâlet-i Cellesine merbut olduğundan vekâlet-i müşarunileyha'nın tensib edeceği mahallerde lüzumuna göre bir veya müteaddit medrese-i ilmiye açılır.

Madde 3. Medâris-i ilmiye'nin müddet-i tahsiliyyesi on iki yıldır. Bu da iki devreye ayrılmıştır. İlk altı senesi kısım-ı evvel, diğeri altı senesi kısım-ı sâni'dir. Kısım-ı evvelde yevmiye üçer, kısım-ı sâni'de ikişer ders okunur. Haftada tahsil altı gün olup tatil, yalnızca Cuma günlerine münhasırdır.

Madde 23. Medâris-i İlmiyede tedarik olunacak ulûm ve funûnun nev'i, miktarı ve kitapları Şer'iyye Vekaletince tayin edilir.

Madde 26-İşbu nizamnamenin tatbikine Şer'iyye Vekili memurdur. 30 Şaban 1339.⁶⁶

Medâris-i İlmiye ders Programında Hadis Dersleri:⁶⁷

Dersler	Sınıf V	Sınıf VI	Sınıf VII	Sınıf VIII	Sınıf IX	Sınıf X	Sınıf XI	Sınıf XII
Tefsir ve Hadis	5	5
Ustül-i Hadis	2	.	.

Medresetü'l-İlmiye de medreselerin kapatılmasıyla görevini tamamlamıştır.

Osmanlılarda gerek hadis okunmak için kurulan daru'l-hadislerde, gerekse ilk ve son zamanlarda tesis edilen umûmî medreselerde hadis tedrisi yapılıyordu. Ancak bu müesseselerde hadis öğretimi devam etmekle beraber camilerde de hadis öğretiminin devam ettiği görülmektedir.

D-CAMİLERDE HADİS ÖĞRETİMİ

Medreseler örgün öğretim kurumu olarak faaliyete geçmeden önce, hadis öğretiminin cami ve mescitlerde yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca, medreseler faaliyete geçtikten sonra bile camilerin hadis öğretimindeki yerini koruduğu bilinmektedir. Osmanlı Devletinde de, içerisinde hadis öğretimi

⁶⁶ -Sebilürreşad, C.19, s.135-136, 12 ramazan 1339, 3 Haziran 1921.

⁶⁷ -Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, s.327-328.

yapılan bir çok medrese ve daru'l-hadis'in yanında camilerde de hadis derslerinin verildiğini görmek mümkündür. Bu dersler; örgün medrese öğretiminde olduğu gibi sonuçta resmî bir icazetname kazandırmamakla birlikte, özellikle Kur'an ve Hadis gibi İslam Dîni'nin temel kaynaklarını öğrenme ve öğretmenin dîni bir görev kabul edilmesi ve sonuçta sevap kazanılacağına inanılması, bu öğretimi hem hoca hem de talebe açısından ciddî anlamda teşvik etmektedir. Bu durum, masrafsız bir şekilde toplumun kültür seviyesinin yükseltilmesi gibi çok önemli bir işlevi de yerine getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde olan her bölgenin camilerinde bu öğretimin yapıldığı bilinmektedir. İstanbul'un, özellikle büyük camilerinde hadis okutulmakta idi. Bu öğretim ciddiye alınmakta ve sıradan kişiler tarafından değil, yine zamanın ilim adamları tarafından sürdürülmekte idi. Meselâ, İptidâ-i Dahil rutbeli Mağribî Ahmed Şevvan Efendi 1294/1877 yılında Fatih Camii'nde hadis okutuyor ve kitap olarak ta Buhârî'nin Sahih'ini takip ediyordu.⁶⁸ 17 Safer 1251/1835 tarihinde Eyüp, Fâtih, Beyazid, Sultan Selim, Lâleli ve Nusretiye camilerinde her hafta Salı ve Cuma günlerinde *Şifa-ı Şerif*⁶⁹ dersleri programlanmış, bu dersleri okutacak hocalara tahsisat ayrılmıştı.⁷⁰ Adı geçen camilerde uygulanan bu programlar hemen o yıl planlanmış olmadığı gibi, sadece İstanbul ili ile sınırlı da değildi.

Osmanlı sınırları içerisinde kalan büyük kentlerin, özellikle merkez camilerinde, hadis öğretimi yapıldığına dair bilgiler mevcuttur. Meşhur seyyah Evliya Çelebi, Van vilayetini anlatırken "daru'l-hadisleri yoktur ama her camide hadis öğretmek için bir dersiâm vardır. Buhârî ve Müslim'i hıfzetmiş ulemâsı çoktur"⁷¹ şeklinde ifade etmektedir. Keza Diyarbakır ili hakkında da Evliya Çelebi, "Burada gerçi İstanbul gibi kapalı, kargir kaplı daru'l-hadisler yok ama, her camide bir muhaddis dersiâmı vardır. Bâhusus Câmii Kebîr İmamı Deli İmam namıyla şöhret bulmuş imam, ilmi hadisi Mısırdaki Cami-i Ezher'de tahsil etmiştir. Muhaddis Ramazan Efendi (Deli İmam) Müslim ve Buhari'yi cümle ravileriyle birlikte hıfzetmiştir"⁷² demektedir. Evliya Çelebi'nin bu ifadesinden, camilerde hadis okutan müderrislerin, medreselerde hadis öğretimi ile görevli öğretim elemanlarından, ilmî yönden daha düşük seviyede olmadıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı ülkesinin her tarafında büyük şehir camilerinde hadis öğretimi yapıldığı gibi, küçük yerleşim merkezlerinde bulunan camilerde bile hadis tedrisi yapıldığı görülmektedir. Meselâ, Kayseri gibi bir vilayetin

⁶⁸ -Salname-i Devleti Âliye, sene, 1295, C. XXXIII,184.

⁶⁹ -Eser, Kadı İyaz diye bilinen Ebu'l-Fazl İyaz b. Müsâ el-yahsûbî el-Endülüsî (ö.544/1149)nin eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûkî'l-Mustafâ isimli eseridir.

⁷⁰ -Öztürk Nazif, "Evkâf-ı Humayun nezaretinin Kuruluşu ve Nazırların hal Tercemeleri" Vakıflar Dergisi, Ankara 1982, C.XVI, s.35.

⁷¹ -Evliya Çelebi, Seyahatnâme, C. IV./181.

⁷² -Evliya Çelebi, Seyahatnâme, C. IV/35-36.

camilerinde olduğu gibi,⁷³ küçük yerleşim merkezi olan Bor'un camilerinde de hadis⁷⁴ tedrisi yapılmıştır. Bunun için camilerde hadis okutacak muhaddis ve Şifa-i Şerif hocası tayinleri yapılmıştır.⁷⁵ Gezip gördüğü pek çok yerde camilerde yaygın bir şekilde hadis okunduğuna şahit olan Evliya Çelebi diğerlerine kıyasla bu faaliyeti az bulduğu yerleri de kendine mahsus bir üslupla açıklamaktadır. Örneğin, Bulgaristan'ın Vidin şehrinden bahsederken "yalnız iki yerde hadis okunur. Biri Yeşil Cami diğeri de Kapan Cami"⁷⁶ demektedir.

Camilerde halka açık hadis öğretilmesi elbette taktir edilecek ve alkışlanacak bir harekettir. Ancak bu faaliyetin doğrudan halkın dînî bilgi ve kültür seviyesini yükseltmek amacıyla ve bu maksada uygun bir metot ve programla okutulması, arzu edilen sonuca ulaşılması bakımından dikkat edilmesi gereken önemli bir noktadır. Ancak bu faaliyetin; bazı kimseler tarafından bilgi ve kültüre yönelik çalışmalar olmaktan ziyade, sadece teberrük maksadıyla yapılan çalışmalar olarak algılanması, gerçek fonksiyonunu yitirmesine sebep olmuştur.

Nitekim yaygın öğretim faaliyeti çerçevesinde değerlendirilebilecek bu faaliyetin bir başka boyutu da, teberrüken hadis okuma geleneği olarak yürütülmektedir. Kur'an-ı Kerim'in hatmedildiği gibi, başta Buhârî olmak üzere sahih hadis kitapları sevap kazanmak maksadıyla baştan sona okunmakta, hatta bu görevi yerine getirecek kişiler resmen tayin edilmektedir. Bursa'da Sultan Osman, Orhan, I. Murad, I. Beyazid, Çelebi Mehmed, ve II. Murad'ın türbelerinde senede bir kere Buhârî-i Şerif okumak üzere on dersiâma yedi yüz ellışer kuruş ödenmesine dair 1272/1855'de irade-i seniyye çıkmıştır.⁷⁷ Yine teberrüken Buhârî ve Müslim okunarak sevabının vâkıfın rûhuna bağışlanması için, Sultan Abdülhamid yirmi öğrenciye yevmiye yirmi akçe verilmesini şart kıldı.⁷⁸

Mekke-i Mükerrerede her gün Buhârî-i Şerif okuması için 1242/1826'da irâde-i seniyye sâdır olmuş ve Seyyid Hüseyin İbn Abdirrahman Efendi yıllık 1300 kuruş nakit ücretle bu göreve tayin edilmişti.⁷⁹ Ayrıca Meşihat'te sırf Buhârî-i Şerif hizmetinde görevli müderris tayinleri de yapıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁰

⁷³ - Evliya Çelebi, Seyahatnâme, C. III/179.

⁷⁴ - Evliya Çelebi, Seyahatnâme, C. III/191.

⁷⁵ -Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır türk toplumundaki Rolü," Vakıflar Dergisi, Ankara, 1982, sayı XIV, s.15. tablo II.

⁷⁶ -Evliya Çelebi, Seyahatnâme, C. VI/169.

⁷⁷ -Öztürk, Nazif, Agm. S.36.

⁷⁸ -Sultan I. Abdulhamid'e ait 1195/1781 tarihli vakfiye'nin fotokopisi.

⁷⁹ -Öztürk, Nazif, Agm, 31-32.

⁸⁰ -Mardin, Huzur Dersleri, C. II/326-327.

SONUÇ

Müslümanlar hadis öğrenim ve öğretimini, kendilerine verilen bir emir olarak telakki etmişlerdir. Bu bakımdan hadis öğretiminin, her dönemde zaman ve şartların müsaade ettiği ölçüler içerisinde yapılmaya çalışıldığında şüphe yoktur. Asrı saadetten günümüze kadar geçen on dört asırdan fazla zaman içerisinde eğitim öğretim kurumları, şartları ve imkanları da değişmiştir. Dolayısıyla hadis öğretim yerleri de zamanın imkan ve şartlarına paralel olarak değişmiştir. Fakat Müslümanların, hadis öğretiminin lüzum ve sevabına olan inançları değişmemiştir.

Osmanlı medrese ve camilerinde hadis dersinin herhangi bir hadis kitabını başından sonuna kadar okutmak ve izah etmek şeklinde yapıldığı, daru'l-hadislerde ise hadislerin rivayet ve dirayeti ile ilgili konulara daha ağırlık verildiği anlaşılmaktadır. Dâru'l-hadislerde okuyacak öğrenciler, alt seviyedeki medreselerde okumak ve hadis okuyup anlayacak kadar bilgi düzeyine ulaşmak durumundaydılar. Süleymâniye Dâru'l-hadisi ise, bugünkü doktora öğretimine eşdeğer bir müessese durumunda telakkî edilebilir. Hadis öğretimini teşvik edip kolaylaştıracak şekilde, öğretim elemanları ve öğrencilerine her türlü imkan hazırlanmıştı.

Osmanlı Medreselerinin bozulma dönemi dikkate alınmadığı taktirde, dâru'l-hadis ve medreselerdeki hadis öğretiminin, o gün, İslâm âleminin içinde bulunduğu hadis öğretim ve kültürü düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, ilk ve son zamanlarda medreseler dışında özel olarak hadis okuyanların, okudukları kitaplar ve icazetleri bunu göstermektedir.

Osmanlı döneminde medrese ve dâru'l-hadislerin dışında camilerde de hadis öğretimi yapıldığına şahit olunmaktadır. Bu gün de camiler, dindeki amacına da uygun olarak, Hz. Peygamber dönemi ve onu takip eden asırlardaki gibi yaygın din eğitim-öğretiminde fonksiyonel hale getirilmelidir. Bu çerçevede vaaz ve hutbelerin amacına uygun ve yeterli dinî bilgiyi verebilecek muhtevada olmasına dikkat edilmesinin zorunlu olduğu gibi, halkın onları dinleyebilmesinin tedbirleri de düşünülmelidir. Ayrıca tarım ve sanayi toplumu şartları dikkate alınarak hazırlanacak programlarla yatsı ve sabah namaz vakitleri başta olmak üzere tüm namaz vakitlerinde din öğretimine yönelik kısa programlar yapılabilirdir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devletinin içine düştüğü ekonomik, sosyal ve siyâsî sıkıntılar, öğretim kurumlarını doğrudan etkilemiştir. Bu duruma ilmiye sınıfının kendi içinde meydana gelen idârî yapılanma ve ilmî yetersizlik de eklenince, kuruluş biçimi ve sistemi bu gün gelişmiş bazı ülkeler tarafından da başarı ile uygulanabilmesine rağmen bilinen sonuca varmıştır. Şayet ilmiye içerisinde meydana gelen menfî haller olmasaydı, kurulan müessese ve sağlanan imkanlarla hadis öğretiminde büyük başarılar sağlanabilirdi. Yine de tespit edilebildiği kadarıyla Osmanlı medreselerinde hadis dersi en çok itibar gören derslerden biri durumundadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akşehirli Hâşim, Talebe-i Ulûmdan “İslâh-ı Medâris ve Esbâb-ı İnhitâtımız.” Sebîlü’r-Reşad, İstanbul 1331
- Atâ, Tayyazâde Ahmed, Tarihi Atâ, (I-VI), İstanbul, 1291
- Atâî, Nev’izâde Atâullah b. Yahya, Hadîkatü’l-Hakâyık fî Tekmileti’ş-Şakâyık, İstanbul, 1298
- Atay, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İstanbul, 1983,
- Atay, “Medreselerin Gerilemesi” AÜİFD., XXIV., 25-41.
- Atay, “medreselerin İslahatı” AÜİFD, Ankara, 1981, XXV, 1-14.
- Atay, “1914 de Medrese Düzeni” İİED. Ankara, 1982, C. V, s. 40.
- Beyanu’l-Hak, İstanbul 1328/1910;
- Beyanu’l-hak, İstanbul, 1326, sayı, XIII., s.276.
- Cemiyet-i Müderrisîn Nizamnâme-i Esâsîsi Beyannamesi, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1337, s.13, B. Y. Ve E. B. eserler kütüphanesi. Nr.5383.;
- Cerîde-i İlmiye, İslahı Medaris Nizamnamesi Nushai Fevkalade, 27 Eylül 1330
- Cerîde-i İlmiye, 1. Sene, Aded 9, s.573. Rebiülevvel 1333.
- Cerîde-i İlmiye, Şaban 1333, İkinci sene, aded, XIV, s.88-90; Aded, XV, s.143.
- Ceride-i İlmiye, Üçüncü sene aded, 31, s. 877-880. Cemadei’l-Ûlâ, İstanbul, 1335.
- Cerîde-i İlmiye, Üçüncü sene aded 26, Şaban, 1334,
- Cerîde-i İlmiye, 5. Sene, aded, 51, s.659. Rebiulevvel, 1338.
- Cihan, Sadık, “Osmanlı Devrinde Türk Hadiscileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri, Risaleleri, ve Nuhbetü’l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeler,” Atatürk Ü. İslâmî Bilimler Fakültesi Dergisi, Erzurum 1976. , Sy. 1, s.129.
- Daru’l-Hilafe Medreseleri Ders Cedvelleri ve Müfredat Programı, Ankara, 1342.
- Davudoğlu, Ahmet, Selamet Yolları, III. Baskı, Sönmez Neşriyat, İstanbul, tarih yok,
- Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, (I-V), İstanbul, 1977
- Evlîya Çelebi, Seyahatname, (I-X), İstanbul, 1314-1938
- Fatin Mehmed, “İslâhı Medâris” Beyânu’l-hak, 25 Zilhicce 1326, aded 16, s.360-361;

- Hammer, Joseph Von, Devlet'i Osmaniyye Tarihi, (Çev. Atâ Bey), (I-VI) İstanbul, 1332,
- İlhami, "Medreselerin İslahı", Sırâtı Müstakîm, İstanbul 1326, C.II. aded 49, İlmiye Salnamesi,
- Konyalı, İbrahim Hakkı, Âbideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, İstanbul 1977
- Mardin, Şerif, Huzur Dersleri,
- Mecdi, Mehmed, Terceme-i Şakâyık, İstanbul, 1269.
- Okiç, Tayyib, Bazı hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler, İstanbul 1959
- Ödemişli Feyzi, Talebe-i Ulûmdan "medreselerin Islâhı", Sebîlü'r-Reşad, Şevval, 1330,
- Râşid Efendi, Râşid Tarihi, İstanbul, 1282,
- Salname-i Devleti Âliye, sene, 1295,
- Salname-i Nezaret'i Maarifi Umûmisi, İstanbul, 1321,
- Sarıkaya Yaşar, Medreseler ve Modernleşme, İz Yay. İstanbul 1997,
- Sebîlürreşad, C.19, s.135-136, 12 ramazan 1339. 3 Haziran 1921.
- Tursun Bey, Târîh-i Ebu'l-Feth, (Fatih'in Tarihi, Sadeleşiren, ahmet TEZBAŞAR), Tercüman 1001 temel eser
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, T.T.K.Yay. Ankara, 1965,
- Öztürk Nazif, "Evkâf-ı Humayun nezaretinin Kuruluşu ve Nazılarının hal Tercemeleri" Vakıflar Dergisi, Ankara 1982,
- Sultan I. Abdulhamid'e ait 1195/1781 tarihli vakfiye'nin fotokopisi.
- Ünver, Süheyl, Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul, 1946,
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır türk toplumundaki Rolü," Vakıflar Dergisi, Ankara, 1982, sayı XIV, s.15. tablo II.